Epilog: 1988

Det var verkligen en överraskning att jag skulle få tillfälle att träffa Amália Rodrigues en gång till, fyra år efter första intervjun, och den här gången i Stockholm. Hon hade åkt ut i världen på en konsertturné och en kväll stod hon på scenen i Berwaldhallen.

Dagen efter fick jag träffa henne på Grand Hotel för ett litet samkväm över en kopp te (eller kaffe) och vårt småprat kom av någon anledning att handla om blommor, ett kärt ämne, eftersom hon alltid varit tokig i blomster.

Hon har en tendens att sno åt sig blommor ute på stan var de än dyker upp. Vi träffas i juli 1988, och någonstans har hon lyckats knycka några stycken ute på stan. De står framför oss i en vas. Hon säger att hon inte vet hur svensk polis skulle reagera, men i Portugal har det hänt polisen kommit på henne, men sedan sagt att de tänker låtsas som det inte har hänt. Räcker det inte med alla blommor ni brukar få av publiken säger jag och skrattar:

”Det är vissa blommor, som jag inte kan låta bli. Jag måste ta dem även om jag hamnar i fängelse. Ibland undrar jag om jag inte måste gå till en psykoanalytiker.”

Den här gången är Amália betydligt gladare och hon drar sig inte för skämtsamma kommentarer. Jag vet inte riktigt vad jag ska med den här intervjun. Jag har inga frilansuppdrag. Jag känner att fado vid den här tiden (80-talet) mest angår de portugiser som bor i Sverige. Det är de som märks i publiken och sjunger med i sångerna som de känner till. Jag börjar att fråga hur hon själv upplevde konserten.

”Den första delen av konserten gjorde mig väldigt, väldig olycklig. På grund av ljudet. Den andra delen var mycket bättre.”

Det visar sig att de bägge gitarristerna och hon inte fått tillfälle att testa tekniken. Amália hade sett hur den ena dem hade lidit svårt av att inte höra ordentlige och att det blev något fel med rytmen. Men det löste sig tydligen i del två.

Det jag minns var att hon bar en lång blå klänning som gick ända ned till golvet och att hon gestikulerade mycket med händerna. Ibland höjde hon upp dem för att engagera publiken. ”Varför är det viktigt att få publiken att sjunga?”

”När jag började uppträda (alltså 1939) var jag mycket blyg, jag kände mig som en staty inför folk. Men inte nu förtiden. Jag vill inte vara på distans till publiken, för jag är inte den typen av artist: Ni är där och jag är där, Jag vill vara med dem, jag vill att publiken deltar. Många känner till mina sånger och om de sjunger med mig så blir de lyckliga. Jag vill att publiken ska känna sig lycklig. Jag gör bara sånt jag vill göra, jag gör aldrig sånt jag inte vill göra.”

”Ni fick publiken med er?”

”De är lyckliga när de ställer sig upp och sjunger, och det sker vid alla konserter, till och med i ett land som Japan. Där är jag den enda artist som kan få japanerna att sjunga med mig, trots att de inte talar portugisiska. De sjunger med ändå, till och med när jag sjunger di-de-li-de-li (ett slags trallande). Arrangörerna brukar säga att ni är den enda som kan få den japanska publiken till det.”

Själv minns jag från konserten att jag blev förvånad över att hon som 67-åring orkar en så pass lång föreställning, och att hennes numera mycket mörkare röst står pall. Framför allt minns jag hur alla i publiken satt med ett enkelt blått A4. På framsidan fanns en text om kvällen och på baksidan fanns en lång bakgrundstext om artisten, som jag författat. Alla satt och läste min text! Det är sällan man som journalist kan få känna sådan närkontakt med ens läsare.

Vännerna i den portugisiska föreningen i staden hade bett mig att skriva texten, antagligen för att jag fyra år tidigare gjort radioprogrammet. Nu hade de dessutom bett mig att komma till Grand Hotell för att hon skulle få prata med media. Den enda mediarepresentant som var där var jag!

Intresset för fado i Sverige skulle växa sig betydligt större ett par decennier senare. Amália pratar (som vanligt) spontant och litet hit-

och-dit. Men den här gången är hon inte nödbedd, hon verkligen berätta om sig själv.

”Min succé i Portugal kom efter fem månader med uppträdanden på teatern. Dessförinnan hade folk hört mig på fadoställen bland andra fadosångare. Då började folk prata om att finns en flicka som sjunger väldigt bra. Det var på Retiro da Severa (fadorestaurang i Lisssabon), ni måste går dit och höra, sade folk. Sedan komponerade Frederico Valério en fado för mig, kallad Fado de Ciúme (=svartsjuka), som spreds över hela landet. Även småbarn i treårsåldern visste om den. Han komponerade 14 sånger för mig. De blev alla en succé, och jag fick stöd också av kompositörer som Frederico Freitas och Raul Ferrao (som gjorde låten Coimbra). Jag hade väl en sex-sju kompositörer som skrev för mig, och det fanns många som kunde skapa fadomusik.”

”Efter att jag började sjunga den här fadon, började folket i Portugal säga att det var Valérios kompositioner som var de riktiga fadosångerna. För mig är varje fado en riktig fado, men folket verkade tycka att just dessa fadosånger var de riktiga. Det skedde för 40 år sedan men folk håller fast vid det än idag.”

”I början var fado till för överklassen och de fattiga, medan medelklassen ansåg fado vara dålig smak. Men jag förde ut fado till alla samhällsskikt, och själv kom jag ju från de lägsta klasserna i samhället.”

Jag hade lagt märke till under konserten att hon vände sig till åhörarna och tackade om och om igen ”obrigado”, ”obrigada”. Jag såg framför mig lilla Amália i ett gathörn som sjungit en låt och fick applåder av förbipasserande.

”Varför tackar NI publiken?"

”Jag är som jag är, jag är väldigt blyg, jag vill säga folk att jag förtjänar alla dessa applåder. Jag fruktar att de ser mig som en stor stjärna. Jag gillar inte det.”

Hon är verkligen en blygsam person och har alltid varit så. Hon blev väldigt känd, både i sitt hemland och utomlands, som en av

de få internationellt kända som det lilla Portugal hade under efterkrigstiden.

Fadosången Coimbra (ibland kallad Avril en Portugal - April i Portugal) sjöngs runt om i Europa. Amália glansperiod var under 40-, 50- och 60-talen, Hon förekom ofta i inhemsk tv och radio. Men på 70-talet hände saker som förde fadomusiken ordentligt i bakgrunden, i fadons eget hemland. Det var fadons påstådda roll i förtrycket av folket, som gjorde den starkt ifrågasatt och att tillväxten av nya sångare avtog. Men 1988, när den här intervjun görs, verkar fadon att vända tillbaka. Nu behöver jag inte trigga igång Amália för att berätta om den tiden, något som inte blev av i intervjun 1984 (se kap 1)

”Nu finns det fler fadosånger än någonsin i landet. Men efter revolutionen 25 april (1974 - min anm) var det en tid då en del brukade säga att fado, fotboll och our lady of Fatima var arv från Salazar-epoken (brukar kallas de tre F:n i Portugal - min anm), i syfte att glömma alla problem. Vad som hände mig var att jag inte längre fick utrymme i tv, radio och pressen och allt annat. Det berodde på att jag var stod främst i fadovärlden. De (de nya makthavarna - min anm) var emot fado, och i synnerhet mig. Under sju år var det så. Men så småningom ville folk ha tillbaka den här musiken. Till och med landets största poet Luis Camões, skrev om fado, ödet, i sina episka verk om Portugals historia. Ordet förekommer många gånger i hans lyrik. För mig var han en fadosångare, för 500 år sedan. Det är väldigt svårt för några att plötsligt en dag ta bort något vi portugiser haft i över 500 år. Så man började åter sjunga fado, och den unga generationen som var bara tio år vid revolutionen börjar numera upptäcka fado, och det blir fler än någonsin.”

Det har alltså vänt och det gjorde också politiken i Portugal, då demokratin i landet stabiliserades, efter diverse maktförskjutningar mellan vänstern och högern.

”Om nu tillväxten av sångare ökar, har ni någon fadosångare som ni tycker är särskilt bra”, frågar jag:

”Jag vill inte såra någon, och kan inte nämna någon egentligen, men det finns en ung flicka som jag kanske tror kan bli fadosångerska. Hon är vacker röst. Teresa Salgueiro.”

Teresa Salgueiro blev mycket känd i Portugal i bandet som vokalist i musikgruppen Madredeus. Amália kunde inte förutse den rad av artister som skulle komma på nollnoll-talet och fram till idag.

”Vad tror Amália om framtiden?”

”De (producenterna - min anm) vill ge ut alltfler skivor av mig. Jag är fyllda 67 så de vill få ut mer och mer. Jag vet att jag ska dö, och jag vill dö snabbt. De vill ha skivor att sälja efter min död. Det får jag acceptera. Jag tycker det är roligt att göra skivor. Men jag väntar, och jag hoppas verkligen att folk kommer att gråta efter mig. Jag blir tokig om det inte gör det.”

”Kommer de att gråta, tror ni?”

”Jag tror det, jag tror det. Därför de älskar mig så mycket, att de måste det.”

Jag undrar lite om folket kring Amália, som hjälper henne, speciellt Belgior Viegas, som jag träffat 1984. ”Han är er manager?”

”Nej, jag har aldrig haft en manager, men han sköter bokningen av intervjuer t.ex. Han arbetar vid skivbolaget Valentim Carvalho. Han har blivit en god vän, han känner mig mycket väl och jag gillar honom, han är en underbar person.”

I andra biografiska skildringar framgår det dessvärre att vänskapen sätts på prövningar och han avbryter sitt samarbete med artisten. Det finns vid det här laget, alltså 1988, en enda utgiven biografi om Amália, ”Amália - a biografia”, skrivan av Vitor Pavão dos Santos, och hon verkar tycka att den är oaky. Hon säger i varje fall inte att innehållet inte är sant. Hon är väldigt noga med att vad som påstås om henne, förstår jag. Det som är sagt ska förbli detsamma och inte ändras med tiden:

”Jag sade aldrig något som jag inte ville. Visst förändras man, men mitt sätt att tänka har inte förändrats över tid. T.ex. när jag 12 år gammal, jag bodde i fattiga kvarter, där folk, grannar slogs av någon anledning. Jag sade till dem: Snälla sluta, sade jag, det är inte bra, förfärligt, och de lydde, jag hade respekt med mig trots min låga ålder. Jag hade redan då en sådan förmåga. Min personlighet, mitt sätt vara fanns redan då och jag känner mig på samma sätt idag. Men däremot har mina erfarenheter kring förtroende för folk ändrats. Det fanns folk i min omgivning - då jag var ung sångerska - som jag blev besviken på.”

Amália blev också snabbt internationellt känd i början av 50-talet, hon gjorde filmer i hemlandet, var ute och reste mycket i alla länder. Hon kallades till Fadon drottning, Nossa Senhora do fado med mera.

I boken ”Les grands mythes féminins à travers le monde” hade hon blivit omnämnd tillsammans med Greta Garbo, Edith Piaf, Oum Kalsoum med fler, så frågan blev: ”Vad betyder det att vara en av världen största kvinnliga myter?”

”För mig betyder det att en del människor är intresserade i mig, jag ger dem en del känslor, jag blir lycklig då, men egentligen tänker jag inte så mycket på det. Jag vet att allt dör, så när jag är död, då vet jag inget det.”

En fråga som jag haft länge är varför hon lämnade på restauranger. Det skedde redan redan under de första åren på 40-talet. Därför kan man undra idag 1988: ”Längtar ni något efter att sjunga på en fadoklubb?”

”Nej, inte alls, jag är en mycket blyg person. Jag var blyg redan när jag började sjunga vid 19 ålder (1939). Jag var inte ful precis, men blyg vid den tiden, och det är jag fortfarande trots mina 67 år. Jag föredrar stora ställen, scener publiken som applåderar. Jag kan inte sjunga för mindre grupper. Det är inte samma typ av publik på fadorestaurangerna. Nu är det alltför turistiskt. Förr var det folk som kände varandra, sade hej till varandra och publiken var en slags familj.”

”FInns det inte möjlighet att starta ny fadoklubbar med atmosfär som fanns förr?”

”Jag tänkte på det tidigare. Det finns ett ställe i Alfama, ett hus som heter Casa dos Bicos (idag museum om José Saramago, Nobelpristagare i litteratur), som jag drömde om att få göra till mitt ställe. Jag var ute efter det huset. Men när jag drömmer är jag inte en fighter, det kan vänta till i morgon osv. Det var för 25 år sedan ungefär. Jag tänkte: Jag ska sluta sjunga och ha ett det stället, och jag hade en idé om hur det skulle vara. Då kan jag sjunga när jag vill.
När jag till slut, tio år senare, försökte köpa stället, fick jag beskedet att det inte längre var till salu. Det är en gammal kommersiell fastighet. Man gav mig beskedet: Ni kom försent. Det skulle användas till annat. Det var synd, allt var perfekt, ligger vid floden, bra med parkeringsplatser. Det var synd. Så det blev mitt öde.
Men kanske var det bäst det som hände: Tack vare det fortsatte jag åka omkring i världen på konserter. Annars hade jag kanske stannat hela tiden i Portugal. Sådant blev mitt öde.”

Av någon anledning som jag idag 32 år senare inte kan förstå ställer jag därefter en fråga om den kände amerikanska skådespelaren Anthony Queen, född i Mexiko. De hade träffats i USA för att diskutera ett eventuellt filmprojekt, vilket inte blev av.

Jag påstår att jag läst i portugisiska tidningar att han skulle varit kär i Amália (och söker man på de bägge antyds än idag en sådan relation). Så här efteråt är jag tveksam att behålla frågan här i texten. Men oavsett sanningshalten i den sortens skvaller, blir hennes svar intressant och säger något om hennes personlighet. Hon reagerar rätt starkt emotionellt, liksom överraskad:

”Det är inte sant. Anthony Quinn var jag aldrig kär i. Han var inte kär i mig heller. Jag kände honom väl. Han var sjuk på ett hotell i Paris och lyssnade på en skiva med en mexikansk sång. Han lyssnade hela tiden på den, han är mexikan, den hjälpte honom då, han var väldigt tacksam mot mig.
Med det är klart att man kunde kanske säga att många män var kära i mig, en 25-åring, och jag var inte direkt ful. Man är en artist

och utsatt. Klart någon kan komma och säga att ni är vacker, jag älskar er, jag vill ha er. Jag tror inte han var kär i mig, och jag var inte kär i honom. Jag gillade honom som skådepelare, och han tyckte om mig som artist. Nej, skulle han ha sagt att han var kär i mig? Nej det tror jag inte.

Som ung trodde jag aldrig om någon sade att jag är kär i dig, jag trodde aldrig det. Inte ens när min man sade att han var det, trodde jag det, först efter fem år tillsammans. Jag träffade honom i Brasilien och där, ni vet, fanns så många vackra kvinnor. Han frågade: Varför tror du mig inte? Men jag trodde inte honom. Han skrev, telefonerade, men till slut insåg jag det var sant, och vi har varit gifta i över 20 år. Det tog mig fem år att tro honom."

Nej, man skriver inte saker Amalia på näsan. Hon kan freda sig och verkar inte vara den som faller pladask i första taget för någon friare. Hon levde med samma man, ingenjören och brasilianaren Cesar Seabra till denne dog 1997.

Vi pratar sedan en stund om andra kända artister. Det visar sig att hon under sina många resor till Spanien (40-, 50-talen) lärde känna de flesta stora flamencoartisterna, såväl sångare som dansare, exempelvis Carmen Amaya, Manolo Caracol, systrarna Utrera, men däremot ger inte dagens utbud av flamecoartister "inte samma känsla".

"För mig är den bästa sångaren Om Kalsoum. (arabisk sångerska från Egypten)"

"Men är inte det svårt förstå henne?"

"Man behöver inte förstå, det räcker med att tycka om hennes röst Jag är en stor beundrare av den damen."

Jag avslutar samtalet med att be Amália läsa högt hennes egen dikt ur diktsamlingen Versos, "Estranha forma de vida"

"Jag frågar mitt hjärta, varför leva om jag lever så dåligt? Det är innebörden i texten. Det är svårt att översätta ett portugisisk poem för de flesta. Hos mig kommer poem till, när jag känner mig nere.

Jag pratar med mig själv. Men det blev en klassisk fado och alla sjunger den.”

”Varför skrev ni den här fadotexten?”

”Därför att jag har altid varit sådan. Jag var 12 år gammal och jag försökte ta livet av mig varenda vecka. Jag försökte därför att min mormor, som jag levde med tills jag var 14 år,. När hon sade saker till mig, som jag inte gillade, blev jag väldigt olycklig. Jag tänkte att hon inte gillade mig och jag ville ta livet av mig. Jag var sådan hela tiden.”

”Gillade hon inte er?”

”Jag tror att hon gillade mig på sitt sätt, men jag förstod mig inte på henne ”sätt”. Och hon förstod inte mig.”

Den här berättelsen finns på andra håll i intervjuer som Amália givit. Hon hade en tuff barndom. Hon vill inte berätta detaljer. Det enda vi vet är att upplevelser från den tiden finns med i livet. Hon började senare, under en sjukdomsperiod, att plocka ihop sina strödda papper med verser, och det fantastiska är att hon tillsammans med gitarrister och kompositören lyckades skapa ett flertal nya fadon. Samlingen med Amálias egna sånger gavs ut 1982 i albumet Lágrima.

Det är slut på tedrickandet och Amália ska antagligen gå till sitt rum på hotellet. Det var så mycket lättare den här gången att prata, hon verkar så mycket gladare. Jag vet att hon haft problem med hjärtat och varit i USA för operation, men kanske har saker löst sig för henne. Hon har ett digert reseprogram med konserter. Nu väntar Japan. ”Förra gången vi träffades bar ni svarta glasögon, så jag kunde inte se era ögon”. Jag får för mig att ställa denna fråga medan jag plockar ihop bandspelaren. Men Amália har alltid svar:

”Aha (hon verkar inte minnas, blir förvånad)….okay, vet ni varför? Jag hade nog inte gjort min make-up, vilket jag brukar .”